

Kaposi Márton

Vico történelemfilozófiája

I.

Nem Arisztotelész ismerte fel elsőként, hogy az ember közösségi lény, de a *zoon politikon* kifejezéssel ő nevezte meg nagyon találóan ezen alapvető jellemzője alapján; ugyanakkor Vico soha nem írta le a *zoon historikon* szókapcsolatot, mégis ő volt az, aki az ember *történeti lény* mivoltát minden addigi gondolkodónál jobban, lényegre törőbben bemutatta. Az ő „scienza nuova”-ja olyanként jellemzi „a nemzetek közös természetét” – filozófiai szinten is, filológiai megközelíthetősége felől is –, ami a szó szoros értelmében nem is természet, hanem legyőzött természet, már meghaladott, vagyis új minőséget kapott, *magasabb ontikus státuszra emelkedett természet*, amit nagyrészt az ember hozott létre *önmagában és önmaga körül*. S mindezt olyan korokban ismerte fel Nápoly kissé elszigetelten dolgozó filozófusa, amikor az emberek történelmet csináló tevékenységkomplexuma nem mutatkozott meg olyan látványos formákban, tablószerű mozgásokban, mint nem sokkal előbb az angol, majd alig később a francia forradalom során. Vico nem is az események csúcspontjain tevékenykedő vagy azok egyedi arculatát formáló történelmi személyiségek felől közelített a szűkszerű társadalmi folyamatok lényegéhez, mint ahogyan azt a francia forradalmat és a napóleoni háborúkat így vagy úgy megélt írók, a történelmi regény megteremtői tették, hanem *metafizikai* és *antropológiai* megfontolások alapján jutott el annak felismeréséhez, hogy az ember „megismer, akar és hatalmat gyakorol olyan véges formában, amely a végtelen felé tart” (Vico 1936b, 44). Természetesen a történetfilozófia körültekintő megalapozója nagyon is szem előtt tartotta (már 1701-ben elmondott orációjában) az ember társas lény mivoltát, és főművében mintegy kiindulópontként hangsúlyozta, hogy „Isten a maga gondviselésében úgy rendelte el az emberi dolgokat, hogy az emberek [...] saját érdeküktől hajtva jussanak el oda, hogy *emberek*ként igazságossággal éljenek, és társas életben tartsák fenn magukat, s így érvényesítsék társadalmi természetüket” (Vico 1963, 114). Ezt az alaptételt egészítette ki, tette teljesebbé azzal a másikkal, amelynek lényege „*egy örök eszmei történelem*, amely szerint időben lefolyik az összes népek történelme” (uo. 262).

Vico *eredetiségét* hangsúlyozva gyakran szembeállítja őt elsősorban Descartes-tal, Leibniz-cel, Grotius-szal és Hobbes-szal; a törekvéseivel valamennyire mégis *rokon-ságot* mutatók közül többnyire Malebranche-ot, Le Clercet, Pufendorfot és Herdert emelik ki; sajátos, de érdemi folytatóiként leginkább Kantot és Hegelt emlegetik. Nem annyira forrásként, hanem inkább mint *előfutárt* nevezik meg Ficinót, Pico della Mirandolát, Machiavellit és Francis Bacont. Hozzájuk (és még más, tovább is sorolható szerzőkhöz) fűződő tényleges viszonyát azért nem könnyű átlátni, mert egyrészt mindegyiküktől szinte csak egy-két gondolatot vett át, másrészt – vélhetően – sokat jelentettek számára azok kihívásai is, akiket lényegében elutasított. Az sem ritka eset, hogy nem

magát az ismertebb gondolkodót, hanem annak kevésbé ismert forrását hasznosította. Példaként hozhatjuk fel a *részleges követésre* Grotius-hoz való viszonyát, aki megerősítette elgondolását a jog kiemelése terén; Hobbes a civilizációs fordulat továbbgondolására inspirálhatta; Leibniz a nyelv kitüntettségét tudatosíthatta vele még jobban; Malebranche a társadalom természeti megalapozottságának problémájára irányíthatta még határozottabban a figyelmét és így tovább. Ami az *előfutár* szerepet illeti, Ficino annyiban az, hogy ő is kulcsfontosságúnak ítélte az emberiség korai önbemutatót nyújtó eszmék kritikai feldolgozását; Bacon az érzékelt és az elgondolt tények társadalomkutatásban is fontos összhangjának megteremtését inspirálta; Machiavelli az embernek a saját természetéből való megértését hirdette a Vicoéhoz hasonló módszertani elvként stb. A *távolabbi források* felhasználásának jó példája a hermetikus kultúra bevonásának esete: noha Vico utal az ezt újra felfedező Ficinóra és Pico della Mirandolára, ő mégis a korábbi korpuszra és régebbi interpretációkra támaszkodik (Iamblikosz, Galenosz). (CROCE 1962, 140–143., 241–250.; GENTILE 1927a, 107–124.; GADAMER 1984, 37–48.; KOLTAY-KASTNER 1970, 27–36.; JACOBELLI 1985, 48–64.; NAGY 2003, 13–15.) Bizonyos utalásai további megítélésbeli félreértéseket eredményezhetnek, hiszen sok kritikát tartalmaznak, ami könnyen eltereli a figyelmet a mégis meglévő hasonlóságról; mert például Machiavellit – akit többen Vico legjelentősebb előfutárának tekintenek – bírálандó szkeptikusként említi több helyen is (VICO 1914b, 129; 1936b, 55, 327; 1963, 617), pedig az ember természeti meghatározottsága és civilizáltsága reciprok arányának egyik alapelveként való elfogadása tekintetében nagyon közel állnak egymáshoz.

A felhasznált források széleskörűsége és gazdagsága Vico felkészültsége mellett a társadalom genezise problematikájának ősidőkre visszanyúló voltát, illetve az általa választott megoldás típusának látens meglétét is mutatja, továbbá a kortárs szerzők gyakori idézése és kritikája gondolkodónk problémaérzékenysége mellett a téma nagyfokú aktualitására is utal. Muratori az olasz történelem dokumentumai kiadásának hatalmas munkáját végezte ekkor (mint Magyarországon Schwandtner János); Vico a filológia és a filozófia összekapcsolásával magas szintű elméleti értelmezésüket alapozta meg, arra törekedve, hogy ne zárkozzék be a még nem is igazán létező nemzeti keretek közé, hanem az *egyetemes történelem* lényegét tisztázza. Vállalkozása sikerének részben épp az a titka, hogy gazdag – és korántsem csak olasz – anyag alapján elemzi, és több nézőpontból közelíti meg a problémát, továbbá az, hogy *elvi jellegű szintézis* létrehozására törekszik, és a pozitív tartalmú részmegállapítások koherens elméleti egységét képes megteremteni. Nem a szembenállásokat és az alternatívákat keresi a princípiumok között, vagyis nem a főként megkülönböztetett a természet és társadalom, az ember és objektivációk, a józan ész és hamis tudat között (mint az a francia felvilágosodás több képviselőjére jellemző volt), hanem az említett alapvető tényezők kölcsönös feltételezettségét, egymást gazdagító kölcsönhatását, és magyarázó szempontként azt igyekezett szem előtt tartani, hogy a kevésbé fejlett oldal mivel és hogyan képes gazdagítani fejlettebbet. Ilyen megfontolás szerint lehet, felfogása értelmében, a társadalom a természet *magasabb szinten folytatódó másolata*, a *történelem* a valóság egy tartományának sui generis *létezési módja*, az ember önmagának és adekvát világának (anyagi és eszmei objektivációi rendszerének) a *megteremtője*, illetve a társadalmi eszmék világa a nembeli *önismeret* és *önmege erősítés* eszköze, maga a történelemfilozófia pedig a múlttól szerzett *lényegi tudás* és a *jövőbe vetett hit* alapja. Viconak ezt a fajta hagyományokra támaszkodását és egyetemességét már

Herder is felismerte és méltatta, amikor egyik 1789-ben kelt levelében ezt írta: „engedtessek meg, hogy felelevenítsem egy férfi eléggé elfeledett emlékét, aki a szó igazi értelmében vett emberi tudomány egyik iskolájához a maga helyén mások előtt rakta le az alapot, Giambattista Vicoét. A régiek ismerőjét és csodálóját, ki nyomdokaikon járt, amikor közös alapvonásokat keresett a fizikában, az erkölcsben, a jogban és a nemzetközi jogban.”¹

A hagyományokra építés azonban – igen sok előnye mellett – nagy nehézségeket is támasztott Vico számára. Sem a kor viszonyaira való tekintettel nem szakíthatott a kereszténység teremtés-felfogásával, sem azért, mert a történelemben is keresett valamilyen egyetemes mozgatót, és ezt ő is a többek által elfogadott *gondviselésben* vélte fellelni. Így nem egy abszolút kezdettel indít, hanem egy döntő fordulattal, és ez a *vízözön*, amellyel tulajdonképpen az ember önmagát megalkotó és további történelmét formáló tevékenysége elkezdődött; a megelőző periódus – Ádám megteremtésétől Noé bárkájáig – érdemben nem tárgyalt, hagyományos emlékekbe vesző, illetve a válás számára meghagyott időszak maradt. (ROZSNYAI 1963, 79.) Mintha Vico olyan értelmezés szerint követné a „*veritas duplex*” elvét, amely az ész illetékességi körét csak a vízözön utáni korszakokra tartja érvényesnek. A korábbi időszak vizsgálatát – a történelemnek ezt a több értelemben is „nulladik” periódusát – alighanem bizonyos konfliktusok elkerülése végett mellőzte, és ezt egyebek mellett azért is megtehetette, mert elmélete értelmében – mintegy hallgatólagosan – azt az „istenek korszaka” előzményének is tekinthette. Módszerét illetően pedig – minthogy nem a ráció igazolásaként, hanem a *valószínű* és a *helyes* bemutatásaként fogta fel a történetírást – a vízözön előtti korra vonatkozó tudást illetően a vallási tanok egy részét (teremtés, gondviselés stb.), mint mélyebb *igazságon* nyugvó elveket, meg kellett tartania, és a prediluvialis korra vonatkozó empirikus tudást sem kellett határozottan elutasítania. És annyi vallásosság azért volt a sok tekintetben felvilágosult Vicóban, hogy ne a vallás ellenében próbálja megoldani az emberiség világtörténelem folyamatában kiteljesedő sorának problémáját, hogy ne hagyja ki ennek véghezviteléből a gondviselést. Ezért válhatott az ő felfogásában a történelem bizonyos értelemben az ember bűnbeesést jóvá tevő fáradozásává, a szabad akarat egész nemre kiható pozitív intenciójú érvényesítésévé, az ember emberivé válásának olyan munkájává, amely alkotásnak *társszerzője* Isten, aki a *gondviselés* és a *kegyelem* révén egyengeti a társadalom fejlődésének útját. (GENTILE 1927b, 157–165.) Vico koncepciójának ez a kettőssége – amit Croce nagyon jól látott a maga bonyolultságában s alapvető problematikusságát a szent és profán történelem össze nem egyeztetett voltában jelölt meg (CROCE 1962 149–159) – számtalan következetlenséghez vezetett még a főműben legrészletesebben kifejtett elméleti változatban is, de ez nem homályosítja el nem csupán annak történeti értékét, hogy Vico elmozdult az alapvetően „szent” történetírás álláspontjáról, hanem azt a máig ható heurisztikus inspirációját sem, amely szerint az emberek létét és tudatát egyszerre kell lényegi minőségei szerint mindvégig szem előtt tartani, ha történelmet alkotó tevékenységüket nyomon akarjuk követni, és arról hiteles történelmi munkát szeretnénk írni. (RICOEUR 1998, 145–160.) Ennek világtörténelmét nem írta meg, sőt fel sem vázolta Vico; ő az *elvi alapokat* kezdte el *tisztázni* ahhoz, hogy egy „profán” egyetemes történelmi munkát meg lehessen írni, sőt magát a történelmet – esetleg

¹ J. G. HERDER: *Briefe zur Beförderung der Humanität*. Tizedik gyűjtemény, 115. levél. Magyar fordításban idézi RATHMANN 1983, 52.

némi külső segítséggel – csináló embert is jobban meg lehessen érteni, nem csupán „homo sapiens”-ként, de „homo faber”-ként is, aki „homo civilis”-ként és „homo humanus”-ként is létezik mint „homo historicus”.

II.

Történelemfilozófiáját több lépésben dolgozta ki Vico; minden újabb művében egyre pontosabban írta le lényege egészét. Az 1700-as évek elejétől megjelent munkái e szempontból egyrészt abban különböznek egymástól, hogy egyesekben mennyire az előzményeket és az alapokat igyekszik elsősorban tisztázni, illetve mennyire körvonalazza már bennük koncepciója valamely döntő elemét is, másrészt abban térnek el, hogy mennyit tartalmaznak a későbbi, teljes elmélet egészéből.

A probléma megközelítésének módja és kiinduló tétele – egymással szorosan összefüggve – kezdettől fogva ugyanaz: A természet és a társadalom lényegesen *különbözik* egymástól, amit a hozzájuk való viszonyunk tesz nyilvánvalóvá: más módon *ismerjük meg* őket, illetve másként kezeljük őket *gyakorlatilag*, de ennek ellenére a társadalom elválaszthatatlanul *összefügg* a természettel. A közös mind a kettőben az, hogy Isten teremtette őket, de abban már különböznek egymástól, hogy a természetet az embertől *függetlenül*, a társadalmat az emberrel *közösen*. Ebből *megismerésük* tekintetében az következik, hogy a természetet nehezebben ismerjük meg, hiszen semmit sem mi alkottunk benne, csupán a rá vonatkoztatott ismeretek bizonyos formáit konstruáljuk mi (legszembevetőbben az aritmetikában és a geometriában), ugyanakkor a társadalomban levő dolgokat, kapcsolatokat nagyrészt mi alkottuk, tehát mintegy ráismerünk lényegükre, adott változatukról könnyen szerzünk többé-kevésbé igaz ismereteket. Vico a természet megismerésének kérdésével érdemlegesen nem foglalkozik, ontológiai szempontból jobban érdekli, ezen belül is főleg annak tisztázása fontos számára, hogy a léthierarchián belül miért áll a legmagasabb szinten az ember mint élőlény, továbbá az, hogy fejlődő társadalmi lényként (akinek megmaradnak testi adottságai) hogyan tudja a *természet nyers erőt önmagában és környezetében visszaszorítani*. Vico mindvégig szem előtt tartja, hogy a társadalom minden átalakulása ellenére sem szakadhat el a természettől. Mint írja: „Az emberi társadalom a természethez fűződő vérrokonságon alapul”. (Vico 1936b, 62) Tökéletesebb lehet a társadalom a természetnél, de független tőle nem.

Vico társadalomfilozófiát megalapozó természetfelfogásában a legkevésbé voltak jelen az újkor mechanikus materializmusának egyoldalúságai. (PIOVANI 1968/1969, 254–257.) Tagoltnak és változóknak fogta fel a természetet (ezt legátfogóbban talán a *De antiquissima italorum sapientia* fejezi ki), amelyben – egyrészt – nem uralkodnak az áttekinthetetlen *véletlenszerűségek* (amit Epikurosz és utódai hangoztatnak), de nem is uralják kizárólagosan bizonyos egyetemes törvények (mint Malebranche és követői vélik), hanem *különböző típusú* létezőkből áll, eltérő bonyolultságú létezők alkotják, ezek fajtái mintegy *egymásra rétegződnek* és mindegyik rétegnek az egyetemesek mellett *saját törvényszerűségei* is vannak (Le Clerc, Bayle). (BADALONI 1969, 339–345.) A természettudományokban különösebben nem járatos Vico, mint filozófus, *hierarchizáltan* tagolt természetről beszél, *általános* és *különös* törvényeket különböztet meg, fontosnak ítéli a *változást*, fogékony a *minőségileg különböző* létezők megkülönböztetése iránt, tehát érthető, hogy – az elszakítás szándéka nélkül – határozottan meg-

különbözteti a társadalmat a természettől, és tisztázni akarja *specifikumait*. Nemcsak abban különbözik kortársaitól és a következő nemzedék társadalomfilozófusaitól, hogy nem terjeszti ki az egyetemes természeti (fizikai) törvényeket szinte módosítás nélkül a társadalomra (Holbach), hanem abban is eltér tőlük, hogy egy részben humanizált természetszemléletet erőltessen rá és egy ilyen állapotot eszményítsen (Rousseau).

A természet és társadalom különbözőségét ontológiai és gnoszeológiai alapon állapította meg Vico. Előbb az *ismeretelméleti* megfontolások domináltak nála. Descartes kritikája során annak felismeréséhez jutott el, hogy a *cogito* csupán létezésünk jelzése, de semmi közelebbit nem fejez ki tudásunkról; majd azt mondta ki, hogy megszerzett tudásunk nagyon *részleges*, mert egyedül Isten az, aki igazán *tud*. (CASTELLANI 1995, 79–84.) Ezt figyelembe véve – Karneadesz nyomán – arra a következtetésre jutott, hogy a mi ismereteinket nem csupán az *igazság* jellemzi, hanem legalább enynyire a *valószínűség* (verisimile) és a *bizonyosság* (certum) is. Már egyik korai tanulmányában felhívta a figyelmet arra, hogy a valószínű és a bizonyos milyen közel áll az egyébként is csak *relatív* igazsághoz. Mint megjegyzi: „Ugyanis a tudomány az igazról, a tévedés a hamisról szól, a valószínűt a közvélemény teremti. A valószínű egyébként az igaz és a hamis között helyezkedik el mintegy középen: azonban rendszerint igaz és ritkán hamis.” (VICO 1914a, 81.) A társadalom megismerésében a bizonyosnak meg a valószínűnek is döntő szerep jut, ami azért lehetséges, mert – egyrészt – a valószínű is meg a bizonyos is tartalmaz *valamennyi igazságot*, ezért – másrészt – az ilyen nem teljes ismeret is megmutatja annak a dolognak a lényegét (minthogy társadalmi), amit mi alkottunk. (CROCE 1991, 1–12.; BOTTURI 1991, 47–70.) Mivel a valószínűség és a bizonyosság legfeljebb kevesebb vagy más jellegű igazságot tartalmaz, mint a tudományos igazság, azért még nem hamis, és végül is mind a három megbízható alapot nyújthat az eredményes cselekvéshez. És az érvelésnek erről a pontjáról elindulva folytatódhat az ismeretelméleti tétel ontológiai kiegészítésekkel, sőt alakulhat át végül nagyrészt *ontológiává*. Megszületik Vico híres *verum ipsum factum* tétele (*De antiquissima italorum sapientia*, lib. I., cap. 2). Azonban – amit nemigen hangsúlyoznak – ennek a tételnek is van egy ismeretelméleti oldala, hiszen az igazságot az embernek meg kell szereznie. Az ember a maga – bármennyire részleges – igazságait több elemből rakja össze, *alkotja meg* – „componit item ac facit” (VICO 1914b, 132) –, és az ismeretelemek összeillesztése nélkül, a kellő formálás híján nincs igazság, csak az ilyen ismeretalkotás eredményeként felel meg egymásnak az igazság és a tény, csakis az így nyert igazság valószínűsíthető meg: „verum et factum convertantur” (uo. 136). Vico még az ismeretelmélet körén belül elmélkedik, amikor kimondja: „az igaz kritériuma, mintegy szabálya az, hogy létrehozzák [veri criterium ac regulam ipsum esse facisse]” (uo.). Azzal Vico már az (általános) ontológia területére is átlép, hogy bemutatja az ember által feltárt (relatív) igazság létezési módját, *modus nascendi et modus essendijét*, hogy hangsúlyozza *időben létrehozott és eszmei voltát*. A társadalomontológia területére még mindig inkább csak utal, mint átlép, amikor jelzi – Isten és ember hasonlóságát, illetve különbözőségét egyszerre szem előtt tartva (PIOVANI 1969, 256–258) –, hogy az igaz *nem csupán eszmei valóságot* kaphat, másként is megvalósulhat, bár egyelőre csak az isteni igazságról mondja ki, hogy „a megalkotott igazság cselekvéssé változik [verum creatum convertatur cum facto]” (VICO 1914b, 132). Majd az emberre vonatkoztatva így adja meg a részletezést: „mivel az emberi tudomány az istenit utánozza, [úgy tesz], miként Isten, aki amikor az igazságot ismeri, egyszersmind öröktől fogva *befelé* teremt, időben *kifelé* cselekszik [id ab eterno ad *intra* generat, in tempore ad *extra*

facit]” (uo. 137). Az emberek nem tehetik pontosan ugyanezt, ők egymás után csinálják az ismeret (belső) megalkotását és annak (külső) megvalósítását. A lényeg azonban így is az, hogy „az igaz, amit elgondolunk, megvalósul” (uo.).

A Descartes cáfolatából kiinduló Vico felismeri a megismerés dinamikáját, eredményeinek relatív voltát, az ismeret lehetséges evidenciafokozatait és operacionalizálhatóságát. Csakhogy az evidencia kritériumát nem egyedül az absztraháló józan észben, hanem az inkább szintetizáló *sensus communis*-ben jelöli meg, így az ismeret forrását illetően az Istentől való eredetet az emberi tapasztalattal is megerősíti. Az ismeretszerzés mobilitását és kreativitását is kellően kiemelve mintha úgy fogalmazná át a Descartes-i tételt, hogy ismeretet alkotok, tehát tudok, és ezt mindjárt ki is egészítené azzal, hogy tudok, tehát hatékonyan cselekedhetek. (Vicónál ebben a két szakaszban mint ha „megtörténnék” az igazság, a Heidegger által kifejezett „das Geschehen der Wahrheit”-hez hasonlóan. Az igazság itt is a lét igazsága. – HEIDEGGER 1977, 182.)

A történelemfilozófiában erre támaszkodva elemzi Vico az eszmék demitologizálódási tendenciáját, a konvenciók megformálódását, a jog megalkotását és mindazt a sok sajátos formát, amelyekből az ember a társadalmát megkonstruálja és megújítja. Találón állapította meg Giovanni Severino, hogy „a *verum–factum* nem csupán a tudomány egyik kritériuma és a több alapelv egyike, hanem az eredendő struktúra, ontológiai és gnoszeológiai egyszerre, amely megalapozza és magában foglalja a többi alapelvet, amelyek a történelem eleven szövedékét alkotják”. (SEVERINO 1972, 536) Azt azonban mindvégig szem előtt tartja Vico, hogy mennyire az Isten és mennyire az ember igaz tudása ölti az objektivációkhoz vezető cselekvések formáit.

Jól kifejtett változatban *Az egyetemes jog elvei* két könyvében (1720, 1722) és *Az új tudomány* két variánsában (1725, 1744), de legérettebben mégis a *Scienza nuova secondában* van jelen az „új tudomány” névvel illetett történelemfilozófia. Nem sok olyan historiográfiai munkát írt Vico, amelyekben elveinek alkalmazására megfelelő lehetősége nyílt volna. (A legfontosabbak: *A latin nyelv eredete*, *A nápolyi nemesek 1701. évi összeesküvése* és a magyar történelem szempontjából is érdekes *Antonio Carafa élete*.²)

Vico történelemfilozófiája olyan társadalom *általános mozgási tendenciáját* mutatja be, amely bonyolult módon összetett és *jól szervezett* egész. Egységének létrejöttében és magasabb fokra emelkedésében fontos szerepet játszanak az *eszmék*, a *szokások* és a *jog rendszere*, valamint az *állam*. Mivel a civilizált társadalom szerkezeti felépítését szerinte a jogrendszer fejezi ki akár önmagában is a legvilágosabban, ezért írja meg jogfilozófiáját, mégpedig olyan elméleti széles látókörűséggel, olyan általános elméleti megalapozottsággal, hogy abban – nem kerülve el a fő téma túlsúlyából adódó szükségszerű aránytalanságokat – in nuce a később még jobban kibontott történelemfilozófia is benne van. A „*verum ipsum factum*” alapelv legjobban itt nyilvánvalóvá tett megvalósulásának bemutatásán kívül kellő részletességgel és hangsúllyal szerepel mind a társadalom *természetiség fölé emelkedésének* jellemzése, mind az *ember* ezt biztosító *antropológiai és erkölcsi sajátosságainak* felvázolása, az ehhez szükséges *kategóriák* felsorakoztatása. *Az egyetemes jog elvei* azonban sokkal egyértelműbben vallásos szellemiségű, mint *Az új tudomány*, de azért ez utóbbi nagymértékben támaszkodhatott a jogfilozófiára, sőt nehezen nélkülözhetette volna, hiszen sok alapvető megállapítás *Az egyetemes jog elveiben* található részletesebben.

² Vico magyarországi fogadtatásáról: PÁL 1995, 27–34.

A vicói jogfilozófiában ontológiai is, gnoszteológiai is *Isten* a magától értetődő kiindulópont: ő mindennek a teremtetője és ő az igazi tudás forrása. A képmásaként megalkotott *ember* – mint Augustinus kiemelte – képes a megismerésre, van szabad akarata és hatalma alá tud hajtani nagyon sok létezőt. Az emberi ész ellentétes hatású, hiszen egyrészt *bűnbe* viszi az embert, másrészt segíti intellektuális és morális *erényei* kifejlesztésében. A keresztény erkölcs erényei közül a legfontosabb az alázat és a szeretet; ezek vezetnek el elsősorban az embert Istenhez. A *világi* élet erényei (tulajdonképpen a platóniak): az *okosság*, a *mértékletesség* és a *szilárdság* határozzák meg konkrétan, terelik optimális irányba az ember aktivitását; így az okosság kellő működése a *megismerést*, a mértékletességé – az indulat helyett – az *akaratot*, a szilárdságé a *hatalomgyakorlást* eredményezi. Az ész és az akarat egymással összefogva küzd a sóvárság és a kapzsiság ellen, illetve az ész a mértékletességgel párosulva az *igazságosság* formáját ölti, ami mérlegeli és meghatározza a *hasznosságot*. Az ember említett három alapvető erénye (okosság, mértékletesség, szilárdság) mindvégig szerepet játszik élete alakításában, valamint fundamentumát képezi a jog három legfőbb ágazata tárgyának, vagyis a *hatalomnak*, a *szabadságnak* és a *védelemnek*. A hasznosság értelmes és méltányos formáinak választása a jogos hatalomgyakorlást valósítja meg; az akarat korlátozott és mértékletes gyakorlása – önmagunkon és másokon – a szabadságot eredményezi; az erő mérsékelt érvényesítése a védelmet biztosítja. Tehát az *állam* és a *jog* – mely kettő a legegyértelműbben kifejezi a társadalom milyenségét – a társadalom *hatalmát* (az ország szuverenitását), az állampolgárok *védelmét* és *szabadságát* biztosítja. Vico tehát a társadalom szervezettségét és rendjét garantáló erőket az *ember erényeiben* kellően megalapozottnak – de *nem feltétlenül kiteljesedettnek* – fogja fel, történetfilozófiája ezért lehet több egy konkrétizált antropológiánál.

Vico a bűnbe esett, de nem lényegénél fogva gonosz, vagyis csak a saját elementáris szenvedélyei és önző egyéni érdekei által vezérelt embert veszi alapul, sőt élesen kritizálja a szerinte ezt hirdető gondolkodókat (Machiavelli, Hobbes, Spinoza, Bayle), hiszen az ember eleve összetettebb, *jóra is hajlamos* lény, és ráadásul bűneitől is megszabadulhat az *isteni kegyelem* által. A szabad akarat a jóra is, a rosszra is képessé teszi az embert, de Isten a jó kibontakozásához járul hozzá; mint majd később világosan kimondja: „az ember, bár szabad akarata van, gyenge ahhoz, hogy szenvedélyeiből erényeket csináljon; Isten azonban segíti őt, természetes úton az isteni gondviseléssel, természetfeletti úton pedig az isteni kegyelemmel”. (Vico 1963, 185) A jog szempontjából nézve nagyon fontos, hogy a cselekvő ember mérlegelését és választását olyan kritérium alapján ítéljék meg, amely *mindenkire* egyenlő mértékben vonatkoztatható és a *társadalmi együttélést* is biztosítja. Ez csak a természetjog lényege lehet (ius naturale immutabile), mert ez indul ki abból, hogy mi van az emberekben eleve lényegileg egyenlően elosztva, és ezért igazságosan megkövetelhető tőlük az ugyanazon kritériumokhoz való megfelelés. Az egyenlő elvárásoknak eleget tevő megfelelés a mindenki számára hasznos biztosításához és a közös eléréséhez vezethet. Vico a természetjogot – elsősorban funkciója felől megközelítve – így határozza meg: „Az egyenlőséget felismerjük, a jót választjuk: tehát a természetjog a jó választása, ami az egyenlőség felé halad” (Vico 1936b, 56). A változatlan természetjogi alapok révén a tökéletesség irányába változó emberek fejlődnek ki. A demokráciát nagyra értékelő gondolkodó véleménye a politikai egyenlőségről ilyenformán a jog tudományos meghatározásában is benne van.

Mielőtt Vico a jogrend részletes tárgyalásába kezdene, illetve ahol az a behatóbb elemzés során valamilyen bizonyos kitérők formájában szükséges, a természetjognak nemcsak a *változatlanságát*, de az *igazságosságát* is minél jobban bizonyítani szándékozva, az erények rendszerének felvázolásán is túlmenve, beható vizsgálat alá veszi az *emberi természetet*. Megállapítása szerint az egyes emberek természetére ugyan a nagyfokú állandóság és a lényegi egyenlőség a jellemző, de teljesen azért mégsem változatlan, és az emberi természet a maga egészében bizonyos értelemben a *kifinomulás irányába halad*. Az emberekre általában az jellemző, hogy a történelem során előbb a *szükséges*, majd a *kényelmes*, végül a *kellemes* megszerzésére törekszenek. Ezzel áll összhangban megismerő tevékenységük is, hiszen először az érzékelésre és az egyes dolgok felfogására, illetve elképzelésére képesek leginkább, aztán a közkeletű ismeretek kialakítására és befogadására, és csak ezek után fogékonyak az absztrakciókra. Ez a hármas tagolás és ez a tökéletesedési tendencia (fantasztikus, valószínű, ésszerű) – állapítja meg Vico – egyaránt jellemző mind az *egyénnre*, mind az *emberi nemre*. Az egyén tehát a saját szubsztanciális képességeit, nembe li jellegzetességeit teljesíti ki társadalmi makroközösségeiben, aminek szabályozása és optimális keretek között tartása végett a jog teszi közvetlenül a legtöbbet. Ehhez természetesen az szükséges, hogy érvényesüljön a kellő *akarat* és a jog zavartalan működését biztosítók *tekintélye*.

A jogfilozófia ilyen megalapozása nemcsak azt teszi lehetővé Vico számára, hogy egységes jogi koncepciót dolgozzon ki, hanem azt is, hogy a jog működésének értelmét világosan megmutassa, vagyis *sokirányú humanizáló hatását* és annak a *történelem folyamatában érvényesülő jellemzőit* már a jogelmélet keretei között kifejtse. Anyagot bőven szolgáltatott hozzá az igénybe vett források; elsősorban a filozófusok közül az igen gyakran hivatkozott Platón, Arisztotelész, Cicero és Augustinus, a római messterjogászok közül pedig Pomponius és Ulpianus, a kortársak közül Grotius. Azonban míg holland kollégája a nemzetközi jog irányába specifikálta jogelméleti fejtegetéseit, addig ő egyrészt a *népek jogát* (*ius gentium*) és a nemzetek különösségét tartotta fontosabbnak bemutatni, másrészt az emberiség egységének mibenlétét a *történelelfilozófia* alapján megvilágítani, ami persze fejlődéseméletét is magában foglalta. A sokszor idézett *De civitate Dei* már önmagában véve is erősíthette látásmódjának történeti affinitását és gondolkodásának perspektivikusságát.

A jogfilozófia bizonyos értelemben *Az új tudomány* legelső megfogalmazásának is tekinthető, a főmű első változatát, a *Scienza nuova primát* is megelőző „nulladik” változatnak, ami a koncepció lényegét, legtöbb alaptételét és fő módszertani elveit magában foglalja (és szövege csaknem olyan terjedelmű, mint a *Scienza nuova secundáé*). Világosan jelen van benne a *lényegi elgondolás*: az Isten által nemcsak megteremtett, de továbbra is támogatott ember kibontakoztatja önmagát, kultúrát hoz létre, rendezett társadalmat alakít ki; ennek történetét azonban Vico *Az egyetemes jog elveiben* csak a római jogot megteremtő időszakig követi. A ciklikusság és az újjászületés gondolata határozottan még nem szerepel. Megvan viszont *sok más fontos tétel*: így a vízőzőn fordulatot jelentő szerepe, az utána következő három nagy fejlődési szakasz (az ismétlődés nem), a költészeti szükségszerű korai megjelenése stb. A *módszertani alapelvek* már itt is nagyon világosak: a *filozófia* és a *filológia* csak együtt tárhatja fel az egyetemes történelem lényegét, tisztázhatja az önmagát eszméiben többféleképpen is bemutató embert. Viszonyukat így definiálja – részben Kantot anticipálva – az üres spekulációt és az anyag szétfolyó empirikusságát korlátozni törekvő és szintézisüket egyben

jól felhasználni akaró Vico: „A filozófia megerősíti az ész szilárdságát, míg a filológiával a tekintély szilárdságát igyekszünk megerősíteni, aminek révén a tekintély az igazság részévé válik” (Vico 1936a, 307). A tekintély részben a már helytállónak bizonyult tudást viszi a tudományba, részben garantálja a beemelték igazságát. Ezen túlmenően a tekintélyre a – külső – megvalósításhoz, a factumhoz is szükség van; a tekintély teszi nagymértékben valószínűvé, hogy nem csupán üres próbálkozásról vagy pusztán önkényeskedésről van szó.

Az *Új tudomány* első változatában (1725) a jogfilozófiára történő támaszkodás még különösen nagy hangsúlyt kap, amiről a szerző ezt írja: „A *mű eszméje* című részben ez áll az egész mű mottójaként: »az emberi nem szövetsége«, azt kifejezendő, hogy a népek természetjoga, egyiktől a másikhoz eljutva, megőrzi a maga egészében az emberi nemet” (Vico, 1931, 229). Igaz, hogy itt a jog kitüntetettsége mellett már szerepel a társadalmat alkotó szinte mindegyik létező (vallás, művészet, tudomány, nyelv, szokások, család, állam, háború, földművelés), vagyis a társadalom összetevőinek egész vertikuma és az emberi cselekvésformák minden fontos típusa, valamint törvényszerűen ciklikus egymásra következésük az egyes népek életében, sőt az egész történelmi folyamat *fokozatos humanizálódást* eredményező lényege, aminek feltárását – részben Hegelt anticipálva – mint e művében bizonyítandót így fogalmaz meg Vico: az „új tudomány” feladata „kimutatni egymás után, az emberi eszmék teljesebb megmagyarázásával, hogy a jogok és az igazságok mind kifinomultabbá válva eltávolodnak előbb a babonák aggályoskodásától, aztán a jogszerű ünnepélyes tettektől, a szavak korlátozottságától és végül minden körülményességtől, amiket a szertartások lényegének gondoltak, és eljutottak tiszta és igaz elveikhez, ami valódi lényegük, ami az ember lényege, amit akaratunk határoz meg az igazság erejével, amit »öntudatnak« nevezünk” (uo. 41–42). Azt is kiemeli itt Vico, hogy a cselekvéseket vezérlő eszmék fokozatos racionalizálódása és az ember humanizálódása mellett bizonyos demokratizálódási folyamat is végbemegy, egyre igazságosabb „republikák” jönnek létre, vagyis a „homo humanus” és a „homo civilis” (zóon politikon) egymással kölcsönhatásban tökéletesedik: „Az államok természete örök elveinek és az állampolgári ügyek örök sajátosságainak leírásában az olvasó – ha kombinálva egyesíti őket – megtalálja bennük egy örök köztársaság azon természetes elveinek bemutatását, amely elvek a helynek és az időnek megfelelően változnak” (uo. 281). Azonban a legátgondoltabb és anyagában is leggazdagabb kifejtést mégis a főmű második változata nyújtja.

A fokozatosan felhalmozott ismeretanyag szerepeltetésének arányai természetesen megváltoztak a teljesebb bemutatás során, de semmi lényeges nem maradt ki vagy szorult háttérbe. Így a vallástól átvett legfontosabb alapelvek sem; Vico a második *Új tudományban* is ezek segítségével magyarázza a történelem *legtávolabbi kezdetét*. Az embert az Isten teremtette, bűnét a *kegyelem* révén megbocsátotta, az *özönvíz* megszüntetésével *lehetőséget* adott a társadalom *fejlődésére*, sőt a *gondviselés* állandó közreműködésével *elő is mozdítja* azt. Croce észrevétele teljesen jogos azt illetően, hogy a „szent” történelem mintha nem lenne elengedhetetlen feltétele a „profán” történelemnek (CROCE 1962, 143–144), mintha – tehetjük hozzá – nem lenne több afféle „mennyei prológos”-nál, de a jellemző éppen az, hogy valóban alig több ennél. Mert Vico ugyan kiemeli: „Ennek a Tudománynak tehát meg kell mutatnia, hogy úgy mondjam, a *gondviselés történeti tényét*, mert a törvények történetévé kell lennie, melyeket anélkül, hogy az emberek észrevették vagy céltudatosan beavatkoztak volna, és gyakran az emberek tervei ellenére, a gondviselés adott az emberi nem e nagy közössé-

gének” (Vico 1963, 234). Vicónak tehát szüksége van egy olyan homogenizáló erőre, amely egységet teremt a különféle cselekvések sokféleségében. Azonban a gondviselés effektív érvényesülési módja az embert teszi meg főszereplőnek: „Az isteni gondviselés ugyanis, amelynek szolgálatában áll a mindenhatóság, bizonyára oly könnyű utakon fejti ki törvényszerűségeit, mint amilyenek az emberek természetes szokásai” (uo.); olyan „tanácsadó” az isteni bölcsesség, ami az *ember értelmén* keresztül érvényesül és az ő *cselekedetei* által hat. Fontos, hogy az ember ezt a tanácsot megismerje és igaznak fogadja el: „amit minden ember vagy az emberek legnagyobb része igaznak érez, azt a társadalmi élet szabályának kell tekinteni” (uo. 239). Ez Vico szerint elengedhetetlen, ő maga az „új tudomány” *elsőként* felhozott „fő” szempontjaként emeli ki (a hét közül) a „*gondviselés ésszerű társadalmi teológiáját*” (uo. 258). A továbbiakban mégis inkább annak fontosságára derül fény, hogy a „*verum factum*” ágense, *faktora* maga az ember. A történelmet isteni terv szerint, a saját tudása megvalósításaként az ember csinálja.

Az emberi erőfeszítés és a támogató gondviselés összefonódását mutatja, de egyben a profán történelem lényegét is intonálja az a kép, amelyet Vico a vízőzön utáni történelem *kezdeteként* megjelöl. (VYHNALEK 1929, 30–32.) És tulajdonképpen két profán kezdetet jelöl meg: az *emberré válás* (hominizálódás) és az *emberivé válás* (humanizálódás) meghatározó mozzanatait. Az első periódus, az istenek kora a villámot kibocsátó Jupiter megjelenésével kezdődött, akit aztán úgy is tiszteltek, „mint az emberek és istenek királyát és atyját, a villámszórót” (Vico 1963, 255). A második, a hősök kora azzal indult, hogy Héraklész felgyújtotta a nemeai erdőt, „hogy művelhető földdé változtassa” (uo. 115). Így kezdődött az ember figyelme felkeltésének, *öntudatra ébresztésének* folyamata (a hominizálódás intonálása), majd utána barbársága tudatosításának, *civilizálódása* és önállósodása szükségszerűségének megmutatása (a humanizálódás intonálása). Vico szerint ennek felismerésében nagy szerepet játszott maga az ember is, hiszen az önismeret ilyen bonyolultan kifejeződő minimumáról és a továbblépés szükségességéről a „költői metafizika” formájában alkotott képet magának. Az újabb és újabb „kezdet”-ek azt a felismerést tudatosítják, hogy a *nyers természetiség visszaszorítását nem elég elkezdeni*, vagyis *folytatni kell* a humanizálódást és a civilizálódást, a társadalom *minél tudatosabb* formálására kell törekedni, és ez *hosszú idő alatt* bontakozik ki. (PACI, 1969, 357–358.)

Éppen ezért nagyon fontos, *milyen ez a tudat*. Vico harmadik alapelvként szól róla. Nagy gondot fordít arra, hogy koncepciója egészében, főleg az egyes korszakok – isteni, hősi, emberi – jellemzésében és egymásra következésében bemutassa, milyen az emberek *önmagukról* és a *világról* alkotott tudása, illetve az *mire* teszi őket képessé. Nagyon fontosnak tartja, hogy világképükben és konkrét ismereteikben mindig együtt van – noha más-más arányban – a reális és a téves, a relatíve igaz és a valószínű, ami „alacsonyabb” szinten, a mindennapi életben a sensus communis eredményezi, „magasabb” szinten – mi így mondjuk – nembeli eszmei objektivációkban összegződik, ez a vallás, a művészet, a tudomány és a jog. A tudat így még a legfejletlenebb fokon sem csak homályos és hamis, illetve mindig eléggé informatív és inspiratív ahhoz, hogy eligazítson és cselekvésre sarkalljon. A hagyomány részben kiválogatja és kiejti a használhatatlan elemeket, a fantázia és a magasabb szintű gondolkodás pedig újabb igazságalemezeket halmoz fel a régiek mellé és teszi valamivel igazabbá az egészet.

Az intézmények megalkotása tehát nem vaktában történik, hiszen a gondviselés által támogatott, a ráció segítségével megszerzett, a gyakorlat által szelektált és visz-

szaigazolt tudás már van annyira igaz, hogy meg lehet, sőt egyre jobban meg lehet valósítani. Közvetlenül nem hangsúlyozza Vico, de gondolkodásában benne van – és talán a hagyomány értelmezésekor érvényesül leginkább – az *akkumuláció* felismerése. Nagyobb jelentőséget – közvetlenül (*második* alapelvként megnevezve) – a *tekintélynek* tulajdonít, de azt sem csupán a helyesen korlátozott akarattal hozza összefüggésbe, hanem legalább annyira a *saját felhalmozott tudással*, élettapasztalattal (a szót az „önálló” jelentésű *autosz*-ból származtatja).

Az eszmék hitelességét, megbízhatóságát a kritika ellenőrzi (*negyedik* elv), a letisztult eszmék pedig megszilárdítják a tekintélyt, ami végül oda vezet, hogy az emberek kidolgozzák a természetjogot, amin a legtöbb intézmény alapul (*hatodik* elv). A mind letisztultabb tudás és az egyre optimálisabb szervezettség összefügg egymással. Ezek figyelembevételre teszi nyilvánvalóvá, hogy „megjelenik annak az igazságnak soha le nem nyugvó, örök fénye, amelyet semmiképpen nem lehet kétségbe vonni: ti. hogy ezt a *társadalmi világot bizonyára emberek alkották*. Ezért lehet, sőt kell is annak alapelveit a *magunk emberi szellemének módosulásaiban megtalálnunk*.” (Vico 1963, 226–227.) Az emberek nem tudták, hogy történelmet csinálnak, de az tudatosult bennük, hogy változtatnak társadalmukon, márpedig éppen ez a történelem lényege. A történezsre vár annak megállapítása, hogy az egykori emberek mennyire reális és mennyire fiktív elképzelések alapján intézték kis és nagy ügyeiket. Vico így ír erről: „E tudomány [...] feladata lesz megtalálni motívumait az igaznak, amely az évek leforgásával, a nyelvek és szokások megváltozásával, hamis mezben jutott el hozzánk” (uo. 188).

Az itt felsorolt alapelvek segítenek a kutatónak belátni, hogy a történelemben a saját világát valamennyire *tudatosan megteremtő ember*, ő és az emberi *társadalom mint egész* változik *törvényszerűen*, halad *fejlettebb* állapotok felé. Az egyik leggyakrabban emlegetett alapelv (az *ötödik*) azt mutatja meg külön is, hogy ez a haladás azonos társadalmi struktúrák lezáratlan ismétlődése, hármas tagolású szakaszok mindig újabb, magasabb szintű létrejötte. „Az ötödik szempont *egy örök eszmei történelem*, amely szerint időben lefolyik az összes népek történelme. Mindenütt az előbb kegyetlen, vad és szilaj emberek kezdenek megszelídülni a vallás hatására, a népek megindulnak újtukra, előbbre haladnak és bevégezik útjukat, átmenve azokon a fokokon [isteni, hősi, emberi], amelyeket e munka második könyvében jeleztünk, s újra megtalálunk a negyedik könyvben, amikor majd a népek fejlődésmenetéről beszélünk, és az ötödikben, ahol az emberi dolgok visszatéréséről lesz szó.” (Uo. 262.) Ez a nemzetek történetében „az okok és okozatok állandó és soha meg nem szakított rendje” (uo. 515). Ezzel Vico egyrészt a történelem *immanens korszakokra tagolását* végzi el, másrészt megmutatja a történelem *egészének folytonosságát és tendenciáját*. (COLLINGWOOD 1987, 119–120.)

A történelem menetének korszakolására már öt megelőzően is többféle kísérletet tettek, köztük olyat is, ami ciklikus ismétlődéseket fedez fel és organikus szemlélet alapján mutatja be az egyes ciklusokat (keletkezés, kifejlődés, hanyatlás). Ezek legtöbbje azonban – figyelmen kívül hagyva a lokális különbségeket – csak egyetlen ilyen többfázisú ciklussal azonosította a történelmi folyamatot, amely aztán ennek lefutása után valamilyen tökéletes és tovább már lényegileg nem változó végállapothoz jut el. Ennek legjellemzőbb – augustinusi ihletésű – alaptípusához tartozik Gioacchino da Fiore üdvörténeti történelemvíziója. (REDL 1985, 23–27.) A másik típus képviselői *több* (hasonlóan organikus) ciklus *megismétlődését* vélik felismerni az emberiség történetében, de ezek *nem függenek* össze egymással, nem szakaszai egy világméretű törté-

nésnek. Ilyen eseteket írt le Machiavelli Róma, illetve Firenze történetét ismertetve és kommentálva. (KOLTAY-KASTNER 1970, 33–38.) Vico felfogásának *újdomsága* – és egyben *realisabb* tartalma – éppen az, hogy *több ciklust kapcsol össze* és ezek egymásutánjának kirajzolódásában követi a történelem menetét, a ciklusok ismétlődésében látja az egyetemes történelem *lényegi formáját*. Legnagyobb vonalaiban a *történetek* és *újrátörténetek* (*corsi e ricorsi*) törvényszerű egymásutánja adja az emberi közösségek profán történelmét. Ezt a felismerését azzal teszi teljesebbé, hogy megállapítja a „*corsi e ricorsi*” irányát, *tendenciáját* is, anélkül azonban, hogy a *végcélját rögzítené*. A tendencia a *humanizálódás*, de ez nem zárul valamilyen ideális állapottal.

Vico jól kidolgozza filozófiai szinten a történelem alakulásának gondolati képét, gondosan összeilleszti a *nagy ívű hármasságokat* (a korszakok egymásutánját) és a bennük *összetevőként meglévő tripleteket* (a szokások, erkölcsök, államok stb. hármasságait). Ez a fajta szerkezeti bemutatás teszi nyilvánvalóvá, hogy nem csupán a *korok* általános jellemzői ismétlődnek, hanem *egyes részeik* is hasonlóan megjelennek más-hol és máskor. Vico nagyon ügyel arra, hogy ne engedjen a sematizmus csábításainak, de ugyanakkor az egész világtörténelmet áttekintse. Konceptiójának ezt a társadalmi egész struktúrájára vonatkozó jellemzőjét legtömörebben *Az új tudományban* foglalja össze: „ez a tudomány egyszerre [1.] *az eszméknek*, [2.] *a szokásoknak* és [3.] *az emberi nem cselekedeteinek történelme*, [...] ebből a háromból erednek az emberi nem történelmének alapelvei, ezek pedig az egyetemes történelem alapelvei” (Vico 1963, 247). Nem győzi hangsúlyozni és példákkal illusztrálni, hogy a hármasságok és ismétlődéseik a cselekvő emberek természetéből következnek, az oksági törvény érvényesülésének következményei. A múltat illetően a kronológiai táblázatok párhuzamba állított adataival igyekszik ezt beláttatni – a „Jogelmélet”-ben és a két „Scienza nuova”-ban (Vico 1936a, 308–312; 1931, 269–283; 1963, 145–181) –, a jelenre vonatkozóan pedig felhívja a figyelmet Amerika felfedezése során megismert civilizációk változási tendenciáira. Ugyanakkor szem előtt tartja az ismétlődések különbségeit is, az egyes népek *specifikumairól* sem feledkezik meg; példa rá a görög és a római antikvitás konfrontatív jellemzése. Az újrátörténetek (*ricorsi*) bemutatása során több rész-kérdésre is felhívja a figyelmet.

Vico elsődleges és nyilvánvaló célja *tudományos* természetű volt: megalkotni a népek közös természetét bemutató új tudományt, a *történelemfilozófiát*. Ebben szerinte a „szent” történelem tekintetbevétele azért játszott fontos szerepet, mert e történelem népe, a zsidó mind filozófiai, mind filológiai szempontból biztos kiindulópontot szolgáltat: ők őrizték meg a keresztény vallás számára is fontos elméleti *alaptételeket*, illetve az azokat rögzítő *dokumentumokat*. Vico nem azt hangsúlyozza, hogy a többi nép (a pogányok) a zsidóktól vette át a civilizációs fejlődéshez szükséges vívmányokat, hanem azt, hogy az *első alapelvre* (teremtés és gondviselés) vonatkozó tudást az ő megőrzött dokumentumaik (Szentírás) teszik nyilvánvalóvá a mi számunkra. Vico ugyanis a társadalom fejlődését nem az átvettellekkel, hanem az önállóan létrehozott *saját vívmányok* csak lényegileg hasonlóan ismételt létrejöttével magyarázza. A társadalom konstitálásában kiüntetett szerepű jogról írja: „a népek természetjoga minden népnél külön-külön alakult ki anélkül, hogy egymásról tudtak volna”, tehát „ha egymást nem ismerő egész népek körében egyforma eszmék támadnak, ezeknek kell, hogy közös igazságmagvuk legyen” (Vico 1963, 187). Az ilyen kristályosodási pontok felismeréséhez kellett a gondviselés, ami a józan ész közvetítésével érvényesül: „az emberi nem józan esze nem más, mint az isteni gondviselés által a népeknek tanított kritérium, hogy fel-

ismerjék azt, ami bizonyos a népek természetjogában” (uo. 186–197). Az ész aztán egyre jobban önállósul, és mind nagyobb szerepet kap az emberiség humanizálásában. Az ész segít a legtöbbet abban, hogy az ember levetkőzze a legkülönbébb durvaságait, és legyen magasabb szintre emelkedés.

A ciklikus történetek és újratörténetek bemutatása nagyon alkalmas arra, hogy érzékeltesse a humanizálódás *folytonos*, de *nem egyenletes* tendenciáját. Vico ezt nagyon sokoldalúan ábrázolja: felvázolja a három kor (isteni, hősi, emberi) *általános* vonásait, és ez után még ezek összetevőinek (eszmék, szokások, tettek, intézmények stb.) *korszpecifikus* változatairól külön-külön is beszél; összesen tíz ilyen ismertet (az említettek mellett olyanokról is szól, mint a tekintély, a nyelv, az írásformák). Megpróbál mindhárom periódusról *árnyalt* képet festeni, hiszen azok konkrétsága mutatja meg, milyen gazdag az emberi fejlődés.

Az *isteni* (teogónikus) korszakról adott jellemzése meglehetősen elvont és eléggé hagyományos: az istenek tisztelete és sugallata, az uralmon levők megfélemlíthetetlen hatalma és tekintélye, a mitikus eszmék nehezen érthetősége és szabályozó hatása meglehetősen behatárol mindent, de az emberekben mégis sok a *vadság*, a szertelenség és a félelem. A *szükség* túlsúlya nyomja rá bélyegét a társadalomra. *Pozitívumként* azt lehet kiemelni, hogy a világról és létezőiről alkotott képet a *fantázia* uralja, de ennek nem a képlekenysége és bizonytalanságát emeli ki Vico, hanem a *kreatív* oldalát, bármire vonatkoztatható és relatíve teljes, egész képet adó jellegét. Tehát az isteni korszak embere nem tájékozatlan vagy félrevezetett, tudásából nem hiányzik az igazság és elég sok benne a *valószínűség*, ami kellő alapot ad az eredményes cselekvéshez. A *hagyomány*, a *tekintély* és a *tisztelet* olyan biztonságot ad neki, hogy új dolgok létrehozásába is kezdhet. Már ekkor képes arra, hogy társadalmat szervezzon: ismeri a házasságot, a temetkezést, a földművelést, a vallást, a jogot, az államot stb., még ha ezek formájukban „szörnyűek” (uo. 117) is. Az ezeket bemutató dokumentumokról a filológia leválasztja a torzító ráakódásokat, leszámítja a túlzásokat, eloszlatja a félreértéseket, de ez a korszak akkor is sok nyersséget mutat.

A *hősök* korszaka lényegesebben civilizáltabb az előzőnél, de ennek is megvannak a maga felemásságai – még a helyesen rekonstruált és jól megfejtett történelmi jellemzés szerint is. A heroikus ember heves és érzékeny (ilyen például Achillész), nem mindig kellően korlátozza magát, az erő és a fegyelem nem feltétlenül kerül benne egyensúlyba, ami gyakran a *barbárság* megnyilatkozásaihoz vezet. Azonban a megfelelően korlátozott akarat, a kifinomult szokások, a mérlegelések és érvelések és a törvények tisztelete *nemes vonásokat* fejleszt ki az emberben, az erő nemcsak hódít, de védelmez is, az arisztokratikus állam az igazságosság következetes érvényesítésére törekszik. Ha egy nép egy másikat meghódít, igyekszik azt a kulturáltság magasabb szintjére emelni. A jól berendezettség, a *kényelmesség* keresése jellemzi az embereket.

Az igazán *civilizált* az *emberi* korszak. Ebben az intellektuális és az erkölcsi erények megfelelően szabályozzák és kiegészítik egymást; főleg az ésszerűség és a kötelességtudat hat pozitívan az emberek magatartására, de szóhoz jut a lelkiismeret, respektálják a tényszerűséget, nem sértik meg a törvény előtti egyenlőséget, erre mind a monarchikus, mind a demokratikus államok nagy gondot fordítanak. Az emberek sokirányú tevékenységet folytatnak (földművelés, kereskedelem, hadviselés stb.), nyelvük fejlett, használata differenciált és igényes, virágzik a tudomány és a művészet. Ebben a korban valósul meg legteljesebben a természetjog és még az arisztokratikus állam sem zsarnoki. Azonban a civilizáltság magas foka – és ez a legnagyobb hátránya –

kényelmessé, *elpuhulttá* teszi az embereket, a *kellemes* iránt vonzódnak leginkább, és a hanyatlás egyre több jele is felbukkan, a fejlődés ebben a formában folytathatatlaná válik. Felmerül a *megújulás* szükségszerűsége, ami előbb-utóbb tudatosan is.

A korszakok *ciklikus váltakozásának* értelmezésekor e törvény két vonatkozású egyetemességét jelöli meg Vico. Az egyik *kronológiai* jellegű: a történelem *egész menetére* kiterjed a hármasságok láncszerű egymásra következése. A másik vonatkozású egyetemesség az, hogy a három korszak *minden népnél* előbb-utóbb lefut, a ciklusok formája hálószerűen lefedi az egész emberiséget. A záró fejtegetések definíciószerű mondata utal mind a kettőre: „Teljes magyarázatot nyer a történelem, nem ugyan részleteiben, hogy az időben milyen törvényeket hoztak és milyen tetteket vittek véghez a rómaiak és a görögök, hanem (tekintve, hogy az emberi természet lényegileg azonos és csak megnyilatkozásának módjai különbözők) mint amaz örök törvények eszmei történelme, amelyek szerint lejátszódnak az összes népek tettei: első megjelenésük, előrehaladásuk, megállapodásuk, hanyatlásuk és végük, s ez a történelem érvényes volna akkor is, ha (s ez kétségkívül hamis) öröktől fogva egymás után végteleen sok világ születnék.” (Uo. 606.) E törvény egyetemességét nem csupán *tudományos* szempontból tartotta fontosnak, hanem *politikai* megfontolásokból is. A felvilágosult és további haladást is igénylő gondolkodó nagyon jól látta, hogy az ő korában mennyire szükség van a *népek megújulására*. (Az *új tudomány* ötödik könyvének ezt a címet adta: „Az emberi dolgok visszatéréséről a nemzetek újjászületésekor”.) A *visszatérések* (ricorsi) elemzésekor azonban nem egész periódusok magasabb szintű újraéledését ábrázolja, hanem azt mutatja be, hogy milyen *egyes elemek, külön jellegzetes-ségek* térnek vissza az egykori időszakokból. Olyanokat emel ki, amelyek mélyen és lényegüket tekintve pozitívan érintik a jelen embereit; így az elsőből a vallást, amely mint megújult kereszténység terjed; a másodikból a differenciált birtokviszonyokat és a nagy monarchiákat; a harmadikból az egyenlőség tiszteletét és a kulturáltság megbecsülését. Sajnálattal veszi tudomásul, hogy az említett és egyéb pozitívumok mellett a múlt sok káros vonása is újraéledt. Legveszélyesebbnek az *új barbárságot* ítéli, amely még rosszabb, még „sötétebb” a réginél. Aggodalommal tölti el a múlt ilyen maradványainak visszatérése, sőt az is, hogy egyes népek (oroszok, törökök) egy korábbi fejlődési fázisnál tartanak és alacsonyabb fokú civilizáltságuk zavaró hatást vált ki a fejlettebb népek körében. Az óhajtott és lehetséges belső megújulást valamennyire mindenképpen gátolják a részben elmaradottabb kultúrák. A nemzetek újjászületését (bár tulajdonképpen megszületését) Vico a saját korába átnyúló közelmúltba teszi, így egy nagy „ricorsi”-hullámot tekint át, aminek kapcsán nemcsak elmélete igazolását nyugtázhajta, hanem kortársai számára is beláthatóbban szemléltetheti a történelem menetének általa bemutatott érvényesülését.

A nagy nápolyi gondolkodó mindig a társadalom és a történelem egészét (Hegel-lel szólva, annak „totalitását”) tartotta szem előtt, sok új megállapítást tett róluk, meggyőzően mutatta be ember alkotta voltukat, de amilyen sokat foglalkozott a *népekkel*, olyan keveset beszélt az *egyénről*. A fontosabb történelmi személyiségek esetenkénti bemutatásán túlmenően, elvi problémaként felvetve szinte nem is érintette az egyes ember és a történelmi folyamatok egymáshoz való viszonyát. Konceptiójából azt lehet kiolvasni, hogy elegendőnek tartotta azt kiemelni, hogy az egyénnek milyen nembe- li jellemzői vannak, és főleg azok a közvetítő rendszerek foglalkoztatták, amelyeken keresztül az ember kifejtette a társadalmi egészt előbbre vivő hatását. Amennyire meg- rózta Pufendorfot, Seldent és Grotiust az embert helyesen irányító gondviselés szere-

pének így vagy úgy helytelen értelmezéséért, annyira elítélte Epikurost, Machiavellit és Hobbes-ot az alkalom és a véletlenszerűség túlértékeléséért, mivel ők éppen ezek révén helyezik az egyént különféle szituációkba, teszik számára lehetővé, hogy *eltérjen* a hagyománytól, szembeforduljon a közvéleménnyel, kitüntetett társadalmi pozíciót foglaljon el stb. Vico a konvergenciák, a tendenciák, a hagyományok pozitívumait látta szinte mindig, a kivételek mintha csupán zavarták volna. Azt észrevette, hogy nem akar mindenki a gondviselés kijelölte úton haladni, de azt még nem ismerte fel, hogy a haladás trendje tulajdonképpen egyének egyes cselekedeteiből áll össze olyanná, amit nem egészen olyanként akartak. Ezért a „verum et factum convertuntur” folyamatának részletes, sok ellentmondást is feltáró magyarázatát, a profán történelem részletes mechanizmusának szekularizált értelmezését nem tudta megadni. Majd Hegel igyekezett ezt pótolni „az ész cselvetése” felismerésének segítségével.

III.

Vico – minden hiányossága és problematikussága ellenére – gazdag, koncepciózus és inspiratív történelemfilozófiát dolgozott ki, amely nagyon modern volt a maga korában és sok tekintetben aktuális még ma is. A múlt század neohegelianus gondolkodói jól látták, hogy milyen átfogóan és sokoldalúan közelítette meg a történelemértelmezés problematikáját (Collingwood), hogyan hatott a filozófia egészének módosulására (Gentile, Garin), és inspirálta a társadalomelméletek olyan területeit, mint az esztétika és a hermeneutika (Croce, Gadamer).

Saját korában szinte visszhang nélkül maradt minden lényeges felismerése. Csak a német idealizmus (elsősorban Herder és Hegel) alakított ki hasonló, de általa alig inspirált történelemfelfogást, illetve a marxizmus vélte benne felfedezni egyik előfutárát.

Vicót – noha sokakhoz kapcsolódott, illetve többekhez lehet bizonyos analógiák révén hasonlítani – elsősorban Machiavelli és Hegel között lehet úgy elhelyezni, mint aki a kettő történelemfilozófiája közötti távolságot áthidalja. Machiavelli mindenekelőtt a dinamikus ember objektívalódó tudásának gondolatával, a kezdet hangsúlyozásával és a ciklikus ismétlődés modelljével készítette elő az őt más tételei miatt félreértő Vicót. Hegel a hármas korszakolás pontosításával, a történelmi folyamat humanizálódását a szabadság kiteljesedése tendenciájának felváltásával és az isteni gondviselést az ész cselvetésévé szekularizálásával gondolta tovább az alig ismert Vicót.

Történelemfilozófiája közvetettebb tanulságait több szempontból is nagyra értékelte a XX. század nem egy filozófusa. Enzo Paci a vadság és a barbárság visszaszorításának programját, az új barbárság megállítására tett erőfeszítést értékelte nagyra nála. Gadamer a *sensus communis* és a hagyomány társadalmat formáló szerepének hangsúlyozását, valamint az önreflektáló eszmei képződmények hermeneutikájának megalkotását tartotta ma is nélkülözhetetlen vívmányának. S ha nem is hozzá kapcsolódnak, de az ő útján haladnak tovább azok, akik a történetírás forrásainak nemcsak a sokféleségét, hanem a legeltérőbb módszerekkel végzett feldolgozását is javasolják, mint például Ricoeur, aki szerint a történelmi események „nyomait” (tárgyi és írott emlékeit) a ráció mellett a fantázia bevonásával is érdemes értelmezni. És talán azok igazságáról sem szabad megfedkezünk, akik szerint – anélkül, hogy jóslatokba bocsátkoznánk – adva van még az emberiség számára a megújító ismétlődések lehetősége, tehát nem következett be, sőt nem is áll a küszöbön a „történelem vége”.

IRODALOM

- BADALONI, Nicola 1969. Vico prima Scienza Nuova. In *Atti del convegno internazionale sul tema Campanella e Vico*. (Roma, 12–15 maggio 1968.) Roma: Accademia Nazionale dei Lincei 339–345.
- BOTTURI, Francesco 1991. *La sapienza della storia. Giambattista Vico e la filosofia pratica*. Milano: Vita e Pensiero.
- CASTELLANI, Cecilia 1995. Metafisica della mente e „verum–factum”. Un confronto di Vico con Cartesio. In *Vico e Gentile. Atti delle Giornate di Studio sulla Filosofia Italiana*. (Roma, 25–27 maggio 1994.) (A cura di János Kelemen e József Pál.) Soveria Mannelli: Rubbettino.
- COLLINGWOOD, Robin George 1987. *A történelem eszméje*. Ford.: Otrmayr Imre. Budapest: Gondolat.
- CROCE, Benedetto 1962. *La filosofia di Giambattista Vico*. (6. ed.) Bari: Laterza.
- GADAMER, Hans-Georg 1984. *Igazság és módszer*. Ford.: Bonyhai Gábor. Budapest: Gondolat.
- GENTILE, Giovanni 1927a. La seconda e la terza fase della filosofia vichiana. In Gentile: *Studi vichiani*. (2. ed.) Firenze: Le Monnier.
- GENTILE, Giovanni 1927b. Dal concetto della grazia a quello della provvidenza. In Gentile: *Studi vichiani*. (2. ed.) Firenze: Le Monnier.
- HEIDEGGER, Martin 1977. Der Ursprung des Kunstwerks. In Heidegger: *Holzwege*. (Gesamtausgabe, I. Abt., 5. Bd.) Frankfurt am Main: Klostermann.
- JACOBELLI ISOLDI, Angela Maria 1985. G. B. Vico. Per una „scienza della storia”. Roma: Cappelli.
- KOLTAY-KASTNER Jenő 1970. Machiavelli és Vico. In *Filológiai Közöny* 1970, 27–36.
- NAGY József 2003. *Vico. Eszmetörténet mint korlátlan szemlézés*. Budapest: Áron Kiadó.
- PACI, Enzo 1995. Barbarie e civiltà in G. B. Vico. In *Vico e Gentile. Atti delle Giornate di Studio sulla Filosofia Italiana*. (Roma, 25–27 maggio 1994.) (A cura di János Kelemen e József Pál.) Soveria Mannelli: Rubbettino.
- PÁL, József 1995. Sulla fortuna di Vico in Ungheria. In *Vico e Gentile. Atti delle Giornate di Studio sulla Filosofia Italiana*. (Roma, 25–27 maggio 1994.) (A cura di János Kelemen e József Pál.) Soveria Mannelli: Rubbettino.
- PIOVANI, Pietro 1969. Vico e la filosofia senza natura. In *Atti del convegno internazionale sul tema Campanella e Vico*. (Roma, 12–15 maggio 1968.) Roma: Accademia Nazionale dei Lincei 254–257.
- RATHMANN János 1983. *Herder eszméi – a historizmus útján*. Budapest: Akadémiai.
- REDL Károly 1985. Történetteológia és hermeneutika a középkorban. In *Filozófiai Figyelő* [19]85/1–2., 23–27.
- RICOEUR, Paul 1998. Az interpretációk konfliktusa. In *A hermeneutika elmélete*. Szerk. Fabiny Tibor. Szeged: JATE-Press.
- ROZSNYAI Ervin 1963. Giambattista Vico. In Vico: *Az új tudomány*. (Bevezető) Budapest: Akadémiai.
- SEVERINO, Giulio 1972. Il „verum–factum” vichiano come struttura originaria dei principi e delle modificazioni della storicità. In *Giornale critico della Filosofia italiana* 1972, 536.
- VICO, Gian Battista 1914a. De nostri temporis studiorum ratione. In Vico: *Le orazioni inaugurali. Il De italorum sapientia e le polemiche*. (A cura di Giovanni Gentile e Fausto Nicolini.) Bari: Laterza.
- VICO, Gian Battista 1914b. De antiquissima italorum sapientia. In Vico: *Le orazioni inaugurali. Il De italorum sapientia e le polemiche*. (A cura di Giovanni Gentile e Fausto Nicolini.) Bari: Laterza.
- VICO, Gian Battista 1931. *La scienza nuova prima*. (A cura di Fausto Nicolini.) Bari: Laterza.
- VICO, Gian Battista 1936a. De constantia iurisprudentis. In Vico: *Il diritto universale*. (A cura di Fausto Nicolini.) Bari: Laterza.
- VICO, Gian Battista 1936b. De uno universi iuris principio et fine uno. In Vico: *Il diritto universale*. (A cura di Fausto Nicolini.) Bari: Laterza.
- VICO, Gian Battista 1963. *Az új tudomány*. Ford.: Dienes Gedeon és Szemere Samu. Budapest: Akadémiai.
- VYHNALEK [Berczeli Anzelm] Károly 1929. *Giambattista Vico és a történelem*. Szeged: Prometheus.